

Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 118 1997

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Lars Lönnroth, Stina Hansson

Lund: Per Rydén, Margareta Wirmark, Eva Hættner Aurelius

Stockholm: Ingemar Algulin, Anders Cullhed

Uppsala: Bengt Landgren, Johan Svedjedal, Torsten Pettersson

Redaktörer: Hans-Göran Ekman (uppsatser) och Claes Ahlund (recensioner)

Distribution: Svenska Litteratursällskapet,

Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. A0, 752 37 UPPSALA

Utgiven med stöd av

Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

Redaktionen tackar de professorer i ämnet som verkat som referenter under en tvåårsperiod:

Ingemar Algulin, Anders Cullhed, Eva Hættner Aurelius, Ulla-Britta Lagerroth och Thure Stenström.

Bidrag till *Samlaren* insändes till Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. A0, 752 37 Uppsala. Samtliga insända uppsatser granskas av externa referenter. Ej beställda bidrag skall lämnas först i form av utskrift och efter antagning även på diskett i något av ordbehandlingsprogrammen Word for Windows, Word for DOS eller Word Perfect.

ISBN 91-87666-12-x

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by
Gotab, Stockholm 1998

Men är inte detta något som gäller all svensk klassisk litteratur under den period som behandlas? Det typiskt *svenska* har ett självskrivet internationellt påbrå. Därför är det självklart att en regional litteraturhistoria kan sätta det regionala främst. Annars blir den alltför lik det nationellt inriktade översiktsverket.

Med Skåne som scen skulle en djärvare uppläggnings ha kunnat lyfta fram regionens litteratur på ett mer utmanande sätt. En tydligare tematisk linje skulle till exempel ha gett större frihet att släppa kronologin och koncentrationen på de kanonetablerade och klassiska författare som redan intar tätpositionerna i våra rikstäckande litteraturhistorier. Nu fungerar dessa porträtt ofta mer som en repetition. I många fall hade man kunnat lyfta fram det biografiska än mer, för att förankra författarna vid platserna. Anders Palms avsnitt om Anders Österling är ett bra exempel på att den biografiska informationen har sin givna plats i berättelsen om författarskapets provinsiala identitet.

Dessutom är den skånska litteraturen så som den presenteras i denna nya litteraturhistoria med några få undantag en litteratur skriven av män. Ur ett modernt litteraturvetenskapligt perspektiv ger handboken ett daterat intryck i det här avseendet eftersom denna omständighet varken kommenteras eller diskuteras.

I landskapets litteraturhistoria är det tydligt att det är just den bortglömda litteraturen och de undanskymda litterära miljöerna som borde få betydligt mer utrymme än de beretts hittills. Litteraturen vid sidan av de stora nationella strömningarna får plötsligt ett nytt värde, och de mer eller mindre okända namnen kan mycket väl utgöra fundamentet i en regional litteraturhistoria. I *Skånes litteraturhistoria* blir man nyfiken på allmogeskildraren Eva Wigström (1832–1901), 1920-talsprosaisten Anna Björkman (1888–1959) eller bygdemålsberättaren Ola Cappelin (1868–1948), namn som nu behandlas kortfattat eller översiktligt, förmodligen därför att mycket grundforskning ännu är ogjord.

En viktig funktion fyller således *Skånes litteraturhistoria* därför att den väcker intresse för och kanske lockar till vidare forskning kring den lokala litteraturen. Det handlar om en upptäcksfärd som säkert bjuder både oväntade och annorlunda litterära möten, oberoende av den traditionella kanon. En sådan intressant upptäcksfärd har *Skånes litteraturhistoria* påbörjat.

Anna Williams

Maria Nikolajeva, *När Sverige erövrade Ryssland. En studie i kulturernas samspel*. Brutus Östling Bokförlag Symposion. Stockholm/Stehag 1996 (376 s.).

”Sekelskiftet mellan 1800- och 1900-tal var den period då den svenska litteraturen för första och sista gången

gjorde sig bemärkt på den ryska bokmarknaden.” Med denna dystra prognos inleder Maria Nikolajeva sin undersökning av svensk sekelskiftslitteratur i Ryssland. Man får hoppas att förf. inte riktigt menar vad hon skriver. Nog vore det sorgligt om svensk litteratur inte skulle ha någon framtid alls i det stora landet! En roligare formulering möter några sidor längre fram, närmast med anledning av MN:s tidigare bok om Selma Lagerlöf i ryskt perspektiv:

[...] rent litteratursociologiska studier av en litteratur eller ett författarskaps mottagande i en annan kultur har något ofullbordat över sig. Alla studier har i stort sett samma struktur: en noggrann, pliktrogen kartläggning av översättningar, utgåvor och kritiska inlägg om fenomenet ifråga. Denna metod lämnar inte utrymme vare sig för funderingar kring varför ett kulturellt fenomen över huvud taget accepteras av en främmande kultur eller för en undersökning av de mekanismer som styr denna överföring. (s. 14)

MN:s syfte är alltså att presentera ”funderingar” kring dessa spörsmål. Tillämpad på hennes material blir uppgiften att förklara den relativa framgången för svensk litteratur i Ryssland decennierna kring senaste sekelskifte. I sista hand gäller det emellertid en ännu mer intrikat fråga: Vilken mental beredskap hade tidens ryska publik för att ta emot denna litteratur?

De teoretiska redskapen hämtar MN från Jurij Lotmans kultursemiotik som bl.a. studerar vad som händer när en kultur överförs till en annan, när ”det främmande” assimileras med ”det egna”. Processen kan beskrivas som en rörelse från periferi mot centrum under vilken sker ett antal gränsöverskridanden som mer eller mindre radikalt förändrar både det främmande och det egna.

Vid den främmande kulturens inträde i den egna medför den ett antal ”extra-kulturella” fenomen, dvs. sådant som ligger utanför den egna kulturens medvetande. Dessa blir föremål för mottagarnas ”aktiva oförståelse” som framför allt uppträder vid de gränzoner man har att passera. Mottagarna uppfattar det nya med hjälp av sina kulturella koder, förkastar en del, tar till sig annat och omformar detta på olika sätt. Samtidigt kan deras kodspråk förändras. Under resans gång uppstår nya koder (”semiotisering”), medan andra förlorar sin aktualitet (”desemiotisering”).

All kulturell utveckling – t.ex. en receptionsprocess – är en rörelse i tiden, men utspelas även på såväl en horisontell som en vertikal nivå. Den förra nivån avser bl.a. gränspasseringar av ovan angivet slag – extra-kultur, periferi, centrum. MN räknar vidare med storheter som icke-kultur – sådant mottagaren inte erkänner som kultur – och para-kultur, dvs. populärkultur. På den vertikala nivån heter nyckelbegreppen materiell, social och

mental kultur. Med materiell kultur menar MN "både av människan tillverkade föremål och redskap som används för sådanas tillverkning", medan social kultur betyder "sammhällsprocesser, institutioner, beteendemöster och andra sociala tecken". Mental kultur slutligen avser reflexer av "idéhistoriska fenomen", värderingar, föreställningar (s. 21).

MN ägnar några sidor åt sin version av Lotmans och hans lärjungars sofistikerade modellbygge och presentationen ovan är alltså en extrem komprimering av MN:s framställning. Jag vet inte om hon skulle godta min redovisning men den är i alla fall ett allvarligt försök. Och hur som helst menar MN att den semiotiska modellen hjälper oss att förstå att det svenska sekelskiftets litterära landskap ser så annorlunda ut i rysk tappning mot vad vi är vana vid. August Strindberg blir bara "en av många" och Gustaf af Geijerstam nära nog den störste svenske författaren, Alfred Hedenstierna och Henning Berger ter sig jämbördiga med Strindberg och flera första rangens diktare förblir okända i Ryssland. (s. 189) Lanseringen av svensk litteratur i Ryssland från omkring 1890 innebär för MN alltså något mycket mer än överföring av texter från ett språk till ett annat. Det som händer är att svensk litteratur assimileras av rysk kultur och börjar fungera i ett nytt semiotiskt rum.

En fara med MN:s modell kan vara att den ibland inbjuder till anakronistiska betraktelsesätt. För en 1990-talsmänniska med kännedom om svensk sekelskiftslitteratur är ovanstående bild givetvis full av överraskningar. Men var den lika sensationell för samtida publik med motsvarande orientering? Strindbergs position var en annan då än nu och detsamma gäller både Geijerstam och Selma Lagerlöf, undersökningens andra svenska huvudperson. Hedenstierna tillhörde periodens tre-fyra mest lästa författare i Sverige och Berger betraktades i början av sin karriär som löfte till något mycket stort, kanske inte som Strindbergs men möjligen som Söderbergs jämlike. I mina ögon tenderar alltså MN att väl mycket bedöma läget utifrån sin sena 1900-talsposition och därmed att överbetona vissa drag.

Å andra sidan har denna bild ingen egentlig förankring i MN:s mer detaljerade redovisning av sitt material. Där framstår Strindberg och Lagerlöf som giganter med främst Geijerstam men även Victoria Benedictsson, Ann-Charlotte Edgren-Leffler, Ola Hansson, Tor Hedberg och Axel Lundegård som satelliter till den förre. Nittitalprosaister som Hallström och Heidenstam finns med i bilden medan skedets lyrik saknas; MN förklarar detta med hänvisning till den ryska lyrikens blomstring runt sekelskiftet men fenomenet speglar väl även de notoriska svårigheterna med lyriköversättningar. Frånsett den sistnämnda omständigheten stämmer ändå bilden rätt väl med den vi får i våra litteraturhistoriska handböcker.

MN är snabb att kvalitetsbestämna författare och sortera dem som första eller andra rangens storheter. Lika benägen är hon att kvalitativt värdera diverse kritiska insatser. Inte sällan är detta givetvis högst motiverat men kan ibland även te sig något beskäftigt. Varför skriva O. Peterson på näsan att han 1904 inte presterar "seriös litteraturvetenskap" om Selma Lagerlöf? Eller framhålla att Julij Eichenwald och Jurij Veselovskij decenniet senare inte skänker oss några nya insikter om samma författarinns produktion?

Undersökningens disposition är bestämd av den vertikala nivåns tre nyckelbegrepp. Det första huvudkapitlet innehåller sålunda hårddata om den svenska litteraturens ställning på rysk bok- och tidskriftsmarknad (den materiella kulturen), medan det följande redovisar kritikens åsikter om svensk litteratur (den sociala kulturen). Båda kapitlen bygger på ett komprimerat och överskådligt redovisat jättearbete som ger intryck av att vara så fullständigt man rimligen kan begära. Båda kapitlen inleds vidare av ypperliga bakgrundstreckningar av villkoren för boklig kultur i Ryssland överhuvudtaget (kapitel ett) och av svensk-ryska kulturförbindelser i ett historiskt perspektiv (kapitel två). Det senare kapitlet avrundas bl.a. av en intressant ministudie av några ryska författares reception av svensk litteratur med Anton Tjechov, Maxim Gorkij och Aleksandr Blok som förgrundsfigurer.

Så långt ansluter MN:s studie till den tradition av pliktrogen kartläggning av översättningar, utgåvor och kritiska reaktioner som hon talar om i blockcitatet ovan. Hennes innovativa insats är framför allt knuten till tredje huvudkapitlets diskussion av de mentala faktorer som ska ha format den ryska bilden av svensk sekelskiftslitteratur. Framställningen bygger på ett antal typologiska punktstudier, dvs. undersökningar av samband mellan litterära fenomen som inte beror på "korsning" utan på "självständig parallell utveckling" (s. 188). Till grund för dessa studier ligger återkommande oppositionspar, "universalier", som enligt MN strukturerar både rysk och svensk litteratur. Huvudargumentet är att framför allt "den stora ryska romanen" från decennierna före 1880 skapat en disposition hos den ryska publiken att ta till sig och bearbeta svensk litteratur.

Ibland kan MN:s bevisföring göra ett något ostrukturerat intryck; i genomgångarna av oppositionsparen vinter-sommar och stad-landsbygd t.ex. hoppar hon snabbt mellan ett stort antal texter och exempel men utan att i mina ögon lyckas ge framställningen någon riktigt klar linje. I andra fall kan dokumentationen te sig en smula skev; diskussionen av universalien levandöd består sålunda till allra största delen av en exemplifiering av fenomenet i Lagerlöfs författarskap medan dess förekomst i rysk litteratur klaras av på några rader. Och avsnittet om fäder-söner-universalien ("Genera-

tionskonflikten”) hamnar efter start hos Turgenev tämligen omgående i resonemang kring motsatsparet adlig-icke-adlig för att slutligen landa i redovisning av detta ämne i *Gösta Berlings saga* och andra Lagerlöf-texter.

Motsatsen ung-gammal spelar däremot en viss roll i behandlingen av oppositionen manligt-kvinnligt som även tar upp konstnärsproblematiken. Sådana glidningar blir ganska vanliga och kan göra ett förvirrande intryck men är kanske oundvikliga; det handlar ju även om att fånga upp de skiftande föreställningar som associeras till universalerna.

Ett annat problem är att MN sällan eller aldrig ger sig tid till mer ingående jämförelser mellan texter. Genomgående nöjer hon sig med att kategoriskt hävda den ena eller andra företeelsens existens i den ena eller andra texten och hastar därefter vidare. Men även vid typologiska studier måste det väl inträffa att bara efemära likheter först vid närmare granskning avslöjar sin rätta natur? Man undrar vidare om inte ryska kritiker någonsin såg de typologiska samband som MN så lätt upptäcker. Vi får visserligen veta att Peer Gynt avtecknar sig som en ”överflödig människa” av den sort som är så vanlig i rysk litteratur – men det handlar om ett undantagsfall och gäller ju dessutom inte svensk litteratur. Fler sådana exempel hade haft intresse och ökat tyngden i MN:s framställning.

MN replikerar givetvis att utrymmet helt enkelt inte medger denna större utförlighet. Säkert hade hennes material räckt till två böcker, en mer traditionell kartläggning och en mer inträngande analys av den mentala kulturen. Det är begripligt att hon avstått från denna möjlighet. Men följden har blivit att det vilar något ofullbordat även över MN:s framställning. Det handlar om en suggestiv skiss, goda förslag hur materialet kan tolkas.

Jag betonar gärna adjektivet suggestiv. Man kan finna översikten spekulativ men även stimulerande i den fundamentala meningen att den sätter läsarens tankar i rörelse; MN:s sammanställningar är ofta fantasieggande. MN ger goda skäl för att den litteraturhistoriska genre inom vilken hon arbetar är i behov av förnyelse och den väg hon anvisar innebär förvisso en möjlighet. Nackdelen är att den ter sig så svårbehandlad och det finns givetvis andra alternativ.

Det är även förstaeligt att MN vill berätta fortsättningen på historien om den svenska sekelskiftslitteraturens öden i Ryssland och i slutkapitlet följer vi linjen in i sovjetepoken. Teoretisk utgångspunkt bildar en Lotman-idé om historiska skeendens förutsägbarhet fram till en ”klyvningspunkt”, varefter utvecklingen kan ta vilken riktning som helst. Enligt MN innebär revolutionen 1917 en sådan punkt. Om MN tagit sin läromästare på allvar borde hon kanske ha argumenterat för att den nya regimens smakdomare kunde ha gjort andra be-

dömnings av svensk sekelskiftslitteratur än de faktiskt gjorde. I stället presenterar hon en raljerande framställning om sovjetisk följsamhet och tjockskallighet som ironiskt nog ter sig ganska förutsägbar. Det är i och för sig intressant att få denna uppföljning men kapitlet har i mina ögon inte samma bärighet som den föregående framställningen.

MN:s bok efterlämnar bilden av en uppslagsrik och fantasifull forskare beredd att pröva nya vägar. Den kritik som kan riktas mot hennes arbete reflekterar i stor utsträckning dessa förtjänster. Synd bara att korrekturläsningen har varit så miserabel. På var och varannan sida finns skrivfel som vart och ett för sig kanske inte har så stor betydelse men som tillsammans utgör en ansenlig irritationskälla.

Lars Wendelius

Eva Hættner Aurelius, *Inför lagen. Kvinnliga svenska självbiografier från Agneta Horn till Fredrika Bremer*. (Litteratur, teater, film: nya serien 13, red. Per Rydén, Louise Vinge, Margareta Wirmark) Lund 1996.

Finns det fortfarande böcker som man kan kalla för ’magistrala verk’, så måste Eva Hættner Aurelius’ *Inför lagen* (447 sidor) just sägas vara ett sådant. Lärt, metodiskt, på ett teoretiskt synnerligen välinformerat sätt och därtill med en ovanlig analytisk fingertoppskänsla undersöks här den svenska självbiografin från 1600- till tidigt 1800-tal. Huvudstationerna är Agneta Horns leverne, drottning Kristinas självbiografier, religiös självbiografi med särskild tonvikt på de kvinnliga levnadslöpp som skrevs inom den herrnhutiska församlingen i Stockholm under 1700-talet samt Fredrika Bremers fyra självbiografiska texter.

Undersökningen är indelad i fem stora huvudkapitel. Det första av dessa, ”Att skriva den kvinnliga självbiografins historia – teorier och problem” är en synnerligen matnyttig och välinformerad diskuterande genomgång av forskningsläget ur teoretisk och metodisk synvinkel. Den bestäms i någon mån av att den inleder en bok om just kvinnliga självbiografier, men den tar i första hand upp de självbiografiska texterna generellt sett och de problem som dessa ställer sina uttolkare inför. Hættner Aurelius presenterar och diskuterar här först vad forskningen sagt om förhållandet mellan språk, verklighet och mening och om förhållandet mellan fakta och fiktion. Därefter följer ännu en diger diskuterande forskningsöversikt kring genreproblematiken, som mynnar ut i en rad preciseringar som gäller den egna bokens syfte, material och metodik. Hættner Aurelius vill, skriver hon här (s 67 ff), för det första ”beskriva och tolka några självbiografiska texter skrivna av svenska kvinnor från tiden ca. 1647–1856” och för det andra ”skriva en del av